

HET WOORD VAN DE WEEK

19e jaargang nr. 50 19 december 1966

administratie
postbus 114, Utrecht
tel. 030-24641
postgiro 58

abonnementsprijs f 6,— per jaar
buitenland f 7,— per jaar
voor België f 6,—
losse nummers f 0,50
verschijnt wekelijks

Orgaan van DE HUMANISTISCHE LUISTERKRING

Alles is betrekkelijk

Het is een zin, die we zo gemakkelijk in de mond nemen: alles is betrekkelijk. We zien de ene keer dat het belachelijk is om korte rokken te dragen, de andere keer, dat dit juist „dernier cri” is, de nieuwste mode. We zien de ene keer instemming met belastingverlaging, dan weer met belastingverhoging. We zien dat in het ene land geboortebeperving wordt nagestreefd en in het andere nauwelijks toegelaten. We zien, dat wat bij wijze van spreken aan de ene kant van de Pyreneeën gebod is, aan de andere kant verbod is.

Het is duidelijk, dat mode betrekkelijk is, en eventueel ook een politieke visie, misschien ook zelfs sexuele moraal, maar geldt dit ook van de ethiek zelf; geldt ook van onze diepste inzichten in goed en kwaad, dat ze maar betrekkelijk zijn? Is het niet zo, dat antisemitisme en militarisme overal en altijd verkeerd zijn en is medemenselijkheid niet steeds een goed? Wij voelen het zo aan, maar kunnen we het ook bewijzen? Als we in God zouden geloven, konden we zeggen, dat hij ons iets verbood of gebod, dan hadden we in zijn wil een houvast. Voor velen schijnt het inderdaad zo te zijn, dat God en gebod samenhangen.

Toch moeten we dan een kritische vraag stellen: hangt het nu samen met ons al of niet geloven in een God, dat we inzicht in goed en kwaad hebben? Is het niet een verbinding van twee totaal verschillende zaken, van godsdienst en ethiek?

Merkwaardig is in elk geval dat voor velen de enige, maar dan ook de enige waarde van een Godsgeloof juist ligt in de moraal ervan, merkwaardig vooral omdat het Godsgeloof zelf zo uit de aandacht verdwijnt. „Aan de vruchten kent men de boom” zegt men dan, maar nu kon het wel eens zo zijn, om de beeldspraak nog even vast te houden, dat we alleen maar de vruchten hebben, en dat dat ruimschoots voldoende is.

Als ik weet, dat medemenselijkheid een goed is, dan zou ik eraan kunnen toevoegen: „omdat dit Gods wil is”, maar ik kan evengoed na-

laten dit erbij te zeggen, zonder dat dit enig waardeverlies van de medemenselijkheid betekent. Ik kan beseffen hebben van de betekenis van de liefde en deze God noemen, maar ook zonder deze toevoeging is er liefde, en sterker nog: juist wanneer ik deze liefde niet in verband breng met een eventueel hoger wezen, dan pas kan ik de liefde in zijn volle menselijke betekenis beleven. Medemenselijkheid, liefde, goedheid zijn geen boven- of buitenmenselijke zaken, bestaan alleen in het menselijk vlak. Waar ze hogerop gezocht zijn, daar moeten ze gehumaniseerd, vermenselijkt worden. Vanuit de sfeer van het absolute moeten ze gebracht worden in het relatieve, in het betrekkelijke; de maatstaf ligt niet buiten de mens, maar in de mens zelf.

Hoe weten we nu, wat goed en kwaad is? Door te kijken hoe de mens in feite handelt? Ja maar „de mens” bestaat niet, er bestaan alleen zoveel

RECTIFICATIE.

Het zal onze lezers niet zijn ontgaan, dat boven de lezing van prof. dr. Libbe van der Wal over de herdenking van Leo Polak, ten onrechte de naam van Henri Polak was gezet (Woord van de Week nr. 49 van 12 december 1966).

Wij bieden de auteur, de familieleden en al onze lezers onze oprechte verontschuldiging aan voor deze betreutenswaardige fout, die bij de correctie over het hoofd is gezien.

De redactie.

een radio uitzending van maandag 19 december 1966

WERKEN VAN LEO POLAK

Wij beschikken over een klein aantal exemplaren van de volledige werken van Leo Polak t.w. 2 delen De zin der vergelding
2 delen Verspreide geschriften.

In het kader van de herdenking bieden wij deze aan tegen f 15,— per 4 delen franco huis.

De bestellingen, *uitsluitend* per giro no. 30.49.60 t.n.v. Humanistisch Verbond Utrecht, worden in volgorde van binnenkomst afgewerkt.

miljoenen mensen — kunnen we dan een soort grootst gemene deler vinden, een soort algemeen menselijk moraal, waaraan ieder vanzelf gehoorzaamt? Nu, het lijkt vrij onwaarschijnlijk; wat dit betreft, is alles betrekkelijk — en bovendien, gesteld dat ik die moraal kon vinden, waarom zou ik eraan moeten gehoorzamen? Een algemene overeenstemming tussen de mensen heeft ook mijn instemming nodig, en waarom zou ik die geven?

Zo komen we er niet. De laatste grond van mijn instemming met een bepaalde waarde of van mijn afkeuring van een on-waarde ligt in mijzelf in mijn eigen oordeel over goed en kwaad. Ik zelf ben de enige instantie, die tenslotte goed en kwaad beoordeelt. Natuurlijk, ik ben bepaald door mijn omgeving, mijn opvoeding, mijn situatie, mijn onbewuste drijfveren. Tot op zekere hoogte word ik gemanipuleerd, ik ben vaak, zelfs zonder het te weten door allerlei machten buiten mij opzettelijk beïnvloedt. Maar, desondanks, als ik werkelijk voor een beslissing sta, ben ik het alleen die daarvan de verantwoordelijkheid draag.

Ik bezit een zedelijk besef, dat niet zomaar veranderd kan worden door invloeden van buiten mij: ondanks de veelvoud van moralen is er één principe waaraan ik onvoorwaardelijk dien te gehoorzamen, en waaraan al die moralen naar mijn mening ook gehoorzamen, hoe verschillend ze ook mogen zijn. Het is de gedachte van het welzijn van de ander en mijzelf. Verschillend zijn de uitwerkingen van dit principe, maar het principe zelf niet. Nogmaals: het is niet het constateren van dit principe bij anderen, dat mij tot het aanvaarden ervan brengt; het is omgekeerd zo dat ik bij mijzelf een ethische verplichting constateer en dan achteraf ditzelfde ook bij mijn medemensen aanwezig acht.

De toepassing van het principe evenwel is datgene, wat telkens anders uitvalt — als het al toegepast wordt. Dit verschil in toepassing is overigens niet direct afkeurenswaardig, dit betekent alleen dat het zedelijk besef van de mens inderdaad betrekkelijk is, maar nu in een andere betekenis dan zoëven: het gaat niet om een absoluut vaststaand gegeven voor eens en altijd, het gaat om een betrekkelijke verplichting, d.w.z. een verplichting met betrekking tot de toevallige situatie waarin men verkeert. Zo is alles betrekkelijk, en daarom wordt iedere zedelijke beslissing dan ook zo moeilijk; het staat niet in het boekje, maar telkens opnieuw moet in een onherhaalbare situatie een beslissing worden genomen, helemaal alleen, met alle kansen op verkeerd inzicht, maar met als enige richtsnoer: hier sta ik, ik kan niet anders.

Al is er geen andere wet dan mijn eigen plicht, al heeft niemand uiteindelijk mij iets te gebiedten hoe ik handelen moet, al „mag ik alles” — één ding staat vast: als je zelf kiest, dan zijn

de gevolgen voor jou. Als ik zelf beslis, ben ik zelf verantwoordelijk.

Moet ik nu maar ieders eigen verplichting zomaar accepteren en kan ik zodoende nooit meer iemand veroordelen als hij zegt: dat doe ik uit plichtsbesef, mijn geweten zegt me dat ik zo moet handelen.

Hier kan ik alleen maar met nee op antwoorden; er is namelijk niet alleen de betrekkelijkheid van mijn verplichting ten opzichte van mijn situatie, maar die situatie zelf is ook weer betrekkelijk in het geheel der mensheid, in het geheel der wereld. Al kan ik mij op mijn eigen uitgangspunt beroepen, ik zal dat moeten doen met argumenten, die mijn plaats in het geheel bepalen. Ik mag niet stil blijven staan bij een in mij gevoelde objectieve regel, ik moet in elk geval die regel objectiveren, d.w.z. argumenten voor en tegen aanvoeren, de situatie en de medemensen erbij betrekken.

Ik kan misschien mensen uit plichtsbesef antisemiet te zijn, maar als ik naga, waarom ik het ben en welke gevolgen dit voor de medemensen kan hebben, dan moet ik ontdekken, dat er met mijn plichtsbesef iets mis is.

Het is immers zo dat een antisemiet in de ander niet in de eerste plaats een mens ziet, maar een jood of een niet-jood. Dit is een houding, die aan elke vorm van discriminatie ten grondslag ligt; een voorbijzien van de relatie van mens tot mens, een vergeten, dat men als mens primair tegenover de andere mens staat. Kunnen we dan toch op grond van deze overwegingen zonder meer vaststellen welk plichtsbesef goed is en welk niet. Neen, niet zonder meer, in zeer veel gevallen blijft alles betrekkelijk, is de beslissing zozeer gebonden aan de eigen situatie, dat een laatste oordeel moeilijk, zo niet onmogelijk is.

Het enige dat ons overblijft, dat voor ons vaststaat, is ons eigen besef van „zo moet het en niet anders”. Dit besef moeten we dan zoveel mogelijk in het licht van onze situatie en van de situatie van allen met wie we te maken hebben, zien. In alle betrekkelijkheid beseffen we een absolute verplichting, die we niet kunnen ontlopen.

W. VAN DOOREN.

Waar jij zegt: God
daar zeg ik: ik weet het niet
en eigenlijk is dat hetzelfde
want beiden kennen we
de grens van ons begrijpen.

Maar als je zegt: God
en ik: ik weet het niet,
dan weet jij je beschermd
en ik voel me verlaten
aan de grens van ons begrijpen.

Maar mocht je ooit beseffen
wat je niet begrijpt van God
en duizelen van de diepten
van je eigen geloof
ontdaan van de gewoonte,
geef me dan je hand
zodat ik je kan steunen
want dan ben ik niet zo bang als jij.

IDA MEEUWSE

Het nieuwe profiel van de vrouw (4)

(Overgenomen uit Mens & Wereld van 29-10-1966)

„En ik vond iets bitterder dan de dood, de vrouw” schreef Prediker (7:26). Deze oudtestamentische tekst is typerend voor een bepaalde reformatorische visie op de vrouw. Een mannelijke visie, doortrokken van achterdocht en afwachting.

Is er in het protestants-christelijke kamp, net als bij de katholieken, iets veranderd in dit opzicht? Neemt men nog steeds aan, dat vrouwen in wezen slecht en leugenachtig zijn? Bestaat ook in deze kring bereidheid nieuwe patronen te aanvaarden en mee te helpen vormen?

We zouden het boekje „De emancipatie van de vrouw” van prof. mr. I. A. Diepenhorst kunnen nalezen¹⁾, ware er geen leeuwen- (of leeuwin-)moed voor nodig, het door te worstelen. Wat de — kort na de verschijning excellent geworden — schrijver zelf meent, is nauwelijks te vinden tussen de zeer lange zinnen en zeer vele citaten. En als men eindelijk een eigen mening te pakken denkt te hebben, blijkt deze niet bijster modern of origineel te zijn. „Maar het aanslaan van een eigen toets is haar nog weinig gelukt” schrijft hij (bl. 134), doelend op de vrouw. „De gelijkheid van mannen en vrouwen welke bereikt werd, wierp geen gewin af voor de eigenheid der vrouw. De gelijkheid liet onbevredigd” (bl. 109). Het is alsof de schrijver niet onwelwillend — en zeker niet bitter — maar tegelijk hoofdschuddend staat tegenover dat grappig volkje, dat zo graag voor vol wil worden aangezien.

Ernstiger is, dat hij er soms zaken bij haalt, en ze vervolgens in twijfel trekt, die misstaan. In de paragraaf over het raadsel van de vrouw in haar verhouding tot de man, vermeldt hij: „Er is soms de vinger gelegd bij het feit, dat een man wel de vrouw, de vrouw niet de man verkrachten kan” (bl. 112). Hij constateert (en betwijfelt) dat „een vrouw weinig aanleg zou bezitten voor de clownerie en voor het vervaardigen van een humoristisch beeldverhaal” (bl. 126). We zullen buiten beschouwing laten of de gestelde beweringen waar zijn of niet. Maar we weten thans o mijne zusters, wat aan ons lieve profiel nog ontbreekt....

Een aantal protestants-christelijke kerkgenootschappen kent reeds tientallen jaren vrouwelijke predikanten, sinds 1911 de Doopsgezinde Broederschap, sinds 1920 de Remonstrantse Broederschap en de Evangelisch Lutherse kerk sinds 1926. In 1957 is in de Nederlands Hervormde kerk de vrouw toegelaten tot het ambt, dat wil zeggen: het ambt van ouderling en diaken is voor haar opengesteld. Predikant kon zij slechts zijn met dispensatie. In het najaar van 1966 is deze regeling afgeschaft. Zo ver mijn gegevens gaan, zijn er momenteel tussen 400 en 500 vrouwelijke ouderlingen en diakenen binnen de N.H. kerk. Nog geen tien vrouwelijke predikanten zijn er, waarvan het merendeel nog belast is met een speciale opdracht zoals het werk voor en met ouden van dagen. De patroonverschuiving is begonnen (binnen de Gereformeerde Kerk nog nauwelijks), maar hoe langzaam... hoe voorzichtig... hoeveel weerstanden zijn er nog!

Een voor buitenkerkelijken merkwaardig argument-tégen is, dat men meent dat toelating van de vrouw tot het ambt in de protestants-christelijke kerken een belemmering zou kunnen vormen voor het „oecumenisch gesprek”. Is het een reëel argument, of is het modern-verpakte

weerstand tegen een onontkoombare verschuiving in de positie van de vrouw

Om nog even te illustreren hoe geconditioneerd ons denken eigenlijk is, ook waar het betreft het kerkelijk ambt als een mannelijke-functie-bij-uitstek, het volgende geschiedenisje. Het gaat over een jongetje, dat zondags met z'n ouders naar de vrijzinnige kerkdienst ging. Omdat het gezin in een dorp woonde, had de kleine gemeente geen eigen dominee. Wekelijks kwam de vrouwelijke hulppredikante uit een naburige stad preken. Tot op een goede dag de dienst werd geleid door een man. Na afloop zei het jong goeiig tegen z'n ouders „Het staat toch wel grappig hè, zo'n man op de kansel!” Hij was nu eenmaal een vrouw gewend, en dus....

En hoe staat het in dit opzicht bij ons? Welke plaats bezet de vrouw in het Humanistisch Verbond? Werken de Nederlandse humanisten mee aan 'n nieuwe profilering? Of wordt ook bij ons het „kerkvolk” grotendeels door vrouwen gevormd, terwijl de leidinggevende, „getuigende” plaatsen door mannen zijn bezet?

Onder de plaatselijke geestelijke raadslieden²⁾ zijn 19 vrouwen te vinden, naast 28 mannen (1 op 1½). (Eén raadsvrouw werkt in de gevangenis, er bestaat geen behoefte aan meer. Er zijn geen vrouwelijke raadslieden werkzaam in het leger of in de arbeidskampen).

In de 80 gemeenschapsbesturen vindt men 176 vrouwen naast 297 mannen (1 op 2); er zijn 6 vrouwen voorzitter van een gemeenschap, 34 secretaris en 24 penningmeester. In de 14 federatiebesturen zijn 8 vrouwen te vinden naast 36 mannen (1 op 4½) en in het hoofdbestuur hebben 3 vrouwen zitting naast 20 mannen (1 op 7). Als organisatie-secretaris van het IHEU-bestuur zal vanaf dit najaar een vrouw optreden; verder zijn er geen vrouwelijke bestuursleden. Bij de schrijvers van de stukken voor het IHEU-congres van deze zomer in Puteaux was maar 1 vrouw naast 15 mannen. Dit mede heeft er misschien toe geleid, dat een Engels, met M. en W. te vergelijken blad schreef³⁾: „An outsider might well have concluded, from the male-monopolised platform, that Humanist women have not yet won sexual equality in the movement...”. Dit laatste lijkt me niet helemaal billijk. De situatie, zeker in Nederland, is bevredigend voor wat betreft de geestelijke verzorging en het gemeenschapskader. En voor wat de minder gunstige verhouding in het hoofdbestuur en het IHEU-bestuur betreft, waar ligt de oorzaak? In humanistische kring is men bereid de vrouw gelijke kansen te geven als de man; de drie K's van Kinder, Küche, Kirche vormen voor ons geen leidraad; evenmin geldt voor ons, dat de vrouw „bitterder dan de dood” zou zijn. Blijft over de vraag, waarom we met het beschikbare vrouw-potentieel niet genoeg doen. Waarom?

M. ROOD-DE BOER.

1) Uitg. mij. J. H. Kok - Kampen, 1965.

2) De cijfers hebben betrekking op de toestand aan het einde van 1965. Ze zijn sindsdien niet ingrijpend gewijzigd.

3) „Freethinker” van 12-8-'66: „Een buitenstaander zou uit de door mannen gemonopoliseerde bestuurstafel de conclusie kunnen trekken, dat de vrouwen zich in de humanistische beweging nog geen gelijke rechten hebben kunnen verwerven...”

Cijfers

Een iegelijk heeft zijn eigen hebbelikheden. Tot de mijne behoort een kinderlijk plezier in het turen op statistieken. Ik vind het heerlijk allerlei vage ideeën die zich in de loop der tijden bij u en mij vastzetten even te toetsen aan de nuchtere cijfers. Vandaar dat ik mij elk jaar onmiddellijk bij het verschijnen het Statistisch Zakboek aanschaf, daarin dan verscheidene uren zoekbreng en het vlak voor de hand zet om het te kunnen raadplegen als het nodig is. En het is vaak nodig.

Het Zakboek van 1966, dat onlangs is verschenen, biedt weer veel stof tot overpeinzing en ik wil u daarvan iets deelachtig doen worden. Ik lees bijvoorbeeld, dat er verleden jaar 12.377.200 Nederlanders waren, zodat wij met een gemiddelde groei per jaar van 1,3 à 1,4 % thans de 12½ miljoen ruimschoots zijn gepasseerd. Het geboortecijfer is thans tot beneden de 20 per duizend gedaald, maar wees niet bevreesd, dat wij Batavenzonen zullen uitsterven, want er is jaarlijks nog een aanzienlijk overschot. En als de tekenen niet bedriegen zullen wij er in de komende jaren weer van lusten, want de befaamde na-oorlogse geboortegolf begint dan zijn vruchten af te werpen. Men noemt dit het echo-effect. Er is de laatste jaren reeds opgewekt gehuwd, in 1965 waren er niet minder dan 108.000 trouwpartijen. En de echtgenoten worden steeds jonger. Nog slechts vijf jaar geleden was 10 % van de jongemannen vóór zijn 25ste jaar getrouwd, in 1965 meer dan 13 %. De meisjes, altijd iets vlugger, zijn nog jonger onder dak. In 1961 was 22 % van hen voor het 25ste jaar getrouwd, in 1965 bijna 28 %.

Het kan ons dan ook niet verbazen dat er druk wordt gebouwd en dat in 1965 meer dan 8000 hektaren grond in gebruik werden genomen voor woningen, wegen, enzovoort. Begrijp wel, dat dit betekent, dat in drie jaar tijd een stuk land ter grootte van de Wieringermeer onder baksteen, beton en asfalt verdwijnt. Waar moet dat heen?

Ook dat staat in mijn boek: Van 1 januari 1965 tot 1 januari 1966 is er weer 9000 hektaren woeste grond (inclusief riet en biezen) verdwenen. Sinds 1962 37.000 hektaren. Weg. Karekieten en libellen ook weg. Opgeruimd.

Wij hebben nu nog gemiddeld 2700 vierkante meter per landgenoot ter beschikking en de gemiddelde afstand tussen de inwoners is 56 meter. Volgens schattingen zullen wij in het jaar 2000 nog over 1600 vierkante meter beschikken en dan is de afstand gekrompen tot 43 meter. Eerlijk gezegd valt het me nog mee. Ik vrees alleen met groten vreeze, dat de meeste mensen van die ruimte niet veel zullen bespeuren, want die wonen dan natuurlijk in de steden. Er zijn nu al 15 gemeenten met meer dan 100 000 inwoners. De laatste aanwinst is Leiden met 100.121 inwoners op 31 december 1965. Samen wonen in die gemeenten vier miljoen mensen tegen 2½ miljoen in de plattelandsgemeenten.

Het is soms verrassend te zien, dat gemeenten als Emmen boven eerbiedwaardige oude steden als Zwolle en Deventer staan, dat Ridderkerk Zutphen verre in inwonertal overtreft en dat Veldhoven en Heemskerk, Oldenzaal en Waalwijk in de schaduw stellen.

Mogelijk boezemt het u belang in, dat van 1947 tot 1960 het rooms-katholieke volksdeel is gegroeid van 38,5 tot 40,4 %, dat daarentegen de Ned.-Hervormden gedaald zijn van 31 naar 28,3 % en de gereformeerden van 9,7 naar 9,3 %. De enige groep waar nog groei in zit is die van de afdeling „geen”, dewelke aanwies van 17,1 tot 18,4 %. Deze groep is in de drie grootste steden, Amsterdam, Rotterdam en Den Haag, het sterkst met 48, 33 en 30 procent.

Ik sla nu een heel stuk over, maar wil u niet onthouden, dat er in 1961 616.000 personenauto's waren. Een aanzienlijk getal, zult gij misschien zeggen. Ja, maar niets vergeleken bij 1965, toen er 1.273.000 waren. In vijf jaar tijd is het aantal personenauto's meer dan verdubbeld. Er zijn intussen ook nog 62.000 vrachtauto's bijgekomen (van 163.000 naar 225.000). Het is dus begrijpelijk, dat in 1958 nog 43 % van de mensen trein, tram of bus pakte om zich te verplaatsen, maar dat het percentage gedaald is tot 30. De rest neemt de wagen, de scooter of de motor. Of natuurlijk de brommer, maar daarvan gewaagt de statistiek nog niet. Later misschien nu de brommers geregistreerd zijn. Het zal u nu ook niet verbazen te vernemen, dat het verkeer in 1965 2465 mensen het leven heeft gekost, dat er bijna 39.000 ernstig gewonden waren en 23.000 licht gewonden. In de jaren van 1961 tot en met 1965 waren er bijna 11.000 doden, 172.000 ernstig gewonden en 103.000 licht gewonden. Ter vergelijking: De stormramp van 1953 eiste 1800 doden.

Er is een klein lichtpunt. Terwijl het aantal auto's in die tijd meer dan verdubbeld is, steeg het aantal doden van 2000 tot 2460, dus veel minder snel. Wij hebben dus enige kans, dat wij of onze nazaten ook het jaar 2000, als er naar schatting 10.000.000 auto's zijn, zullen overleven. Hoewel het schuilen tussen riet en biezen er dan wel niet meer bij zal zijn.

Ik kan u natuurlijk niet alles meedelen wat in het boekwerk staat. Misschien stelt u er trouwens geen belang in. En als u per se wilt weten hoe groot de toegevoegde waarde van bedrijven is (netto tegen factorkosten) of hoe het rendement van de 3 % pandbrieven is geweest of (om nog maar eens wat te noemen) hoeveel miljoen ton er door olie-pijpleidingen is afgevoerd, dan moet u het boek zelf maar kopen. Ik wil nog slechts vermelden, dat het aantal wegens misdrijf veroordeelde mannen van 60 jaar of ouder in 1963 nog slechts half zo groot was als in 1954. Daar ben ik trots op. Het niet-veroordeelde mannetje, dat niet in de beeldstatistiek is getekend, dat ben ik. Laat dit zo blijven!

H. H.

RECTIFICATIE.

In het artikel Invloedrijke Gedachten van Pica Della Mirandola opgenomen in nr. 47 d.d. 28 november 1966 is helaas een deel van de tekst wegge gevallen, nl. achter:

„Fragment uit de redevoering” behoort nog te staan:

„Over de waarde van de mens”.

Voor het gemaakte abuis bieden wij u onze verontschuldiging aan.

de redactie.

uitzendingen van het humanistisch verbond

ma. 26 dec. 19.40 uur:

J. C. Brandt Corstius: „10 minuten
Kerstmis zonder oude Germanen en
nieuwe Christenen”

ma. 2 jan. 19.40 uur:

J. P. van Praag: „Een nieuw begin”